

dr Małgorzata Wosiek¹

Katedra Mikroekonomii
Uniwersytet Rzeszowski

Niespójności w rozwoju kapitału ludzkiego w Polsce – spojrzenie przez pryzmat koncepcji kapitału intelektualnego. Część 1: Kapitał ludzki a kapitał społeczny

WSTĘP

Wśród osiągnięć polskiej gospodarki i społeczeństwa po 25 latach transformacji wymienia się najczęściej przyrost realnego poziomu dochodu na mieszkańca, który był konsekwencją m.in. wzrostu wydajności pracy. Z kolei u podstaw zwiększającej się produktywności czynnika pracy legły m.in. modernizacja technologiczna polskiej gospodarki, a także akumulacja kapitału ludzkiego. Zwłaszcza ten drugi aspekt – akumulacja kapitału ludzkiego – podnoszony jest jako walor Polski w ocenach międzynarodowych organizacji (Światowego Forum Ekonomicznego, Banku Światowego) i w będących produktem ich analiz raportach międzynarodowej konkurencyjności oraz atrakcyjności inwestycyjnej gospodarek narodowych (*The Global Competitiveness Report, Doing Business*).

Tym osiągnięciom polskiej gospodarki – dostrzeganym na forum międzynarodowym – towarzyszą jednak wewnętrzne problemy: coraz większe trudności w znalezieniu pracy także przez osoby z wyższym wykształceniem, zatrudnianie ich na stanowiskach, na których wystarczałoby wykształcenie średnie czy wreszcie nasilająca się ich emigracja – co łącznie wskazuje na niską zdolność polskiej gospodarki do zatrzymania talentów. Z jednej strony sektor przedsiębiorstw nie generuje wystarczającej liczby miejsc pracy dla osób z wyższym wykształceniem, a z drugiej pracodawcy coraz częściej wskazują na trudności w pozyskaniu pracowników o odpowiednich kompetencjach.

Wśród przyczyn opisanych problemów rozwoju kapitału ludzkiego w Polsce wymienia się między innymi brak harmonizacji między popytowymi oraz poda-

¹ Adres korespondencyjny: Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Ekonomii, Katedra Mikroekonomii, ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów, tel. +48 17 872 17 17/18, e-mail: mwosiek@univ. rzeszow.pl.

zowymi czynnikami akumulacji kapitału ludzkiego, a także dysonans między ilościową oraz jakościową zmianą wskaźników tego kapitału. Budzi się refleksja, że edukacja potrzebuje wsparcia ze strony innych kanałów oddziaływania na zasoby kapitału ludzkiego, zaś w debatach naukowych poświęconych temu kapitałowi coraz częściej zmierza się do uchwycenia i podkreślenia znaczenia czynników „projakościowych”, które determinują możliwości, intensywność oraz kierunek wykorzystania nagromadzonej wiedzy. Te zaś tendencje osadzają mocno kapitał ludzki w szerszym spojrzeniu na tzw. miękkie czynniki rozwoju – z perspektywy komponentów tworzących kapitał intelektualny.

Koncepcja kapitału intelektualnego podkreśla, że wielkość i jakość zasobów kapitału ludzkiego oraz efektywność ich wykorzystania zależą od relacji między składnikami szerokiego zespołu czynników, wśród których wyróżnia się [Bontis, 2004; Yeh-Yun Lin, Edvinsson, 2011 i in.]:

- kapitał społeczny oraz kapitał rynkowy – które determinują relacje międzyludzkie, sieciowe powiązania, które umożliwiają wymianę wiedzy i kooperację wewnątrz danej społeczności (kapitał społeczny) i z zewnętrznym otoczeniem (kapitał rynkowy),
- kapitał strukturalny (procesów, rozwoju, finansowy) – pod którym kryją się infrastrukturalne, organizacyjne oraz technologiczne warunki przepływu i wymiany wiedzy.

Celem artykułu jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, na ile akumulacja kapitału ludzkiego w Polsce po 1990 roku znajdowała wsparcie w innych komponentach kapitału intelektualnego, spośród których jako przedmiot analizy wybrano dwa istotne ogniwa tego kapitału: kapitał społeczny oraz kapitał strukturalny rozwoju. Opracowanie podzielono na dwie części. W pierwszej analizie poddano wzajemne zależności między kapitałem ludzkim oraz społecznym. Natomiast druga koncentruje się wokół harmonizowania rozwoju kapitału ludzkiego oraz kapitału strukturalnego rozwoju.

Sformułowano hipotezę badawczą, że polską gospodarkę cechuje niedostateczna synergia rozwoju kapitału ludzkiego z innymi wymiarami kapitału intelektualnego. Niespójności te tworzą dodatkowe bariery dla rozwoju kapitału ludzkiego i dykontowania korzyści z ponoszonych na ten cel nakładów. Ze względu na dostępność danych statystycznych analizy dotyczą zróżnicowanych okresów badawczych, jednak zasadniczo koncentrują się wokół przedziału czasowego 1998–2012.

ZALEŻNOŚCI MIĘDZY KAPITAŁEM LUDZKIM A KAPITAŁEM SPOŁECZNYM – WYBRANE ASPEKTY TEORETYCZNE

Zarówno kapitał ludzki, jak i kapitał społeczny – choć temu drugiemu towarzyszy więcej kontrowersji – są uznawane jako istotne czynniki wzrostu gospodarczego. Ich rola – zwłaszcza kapitału ludzkiego – w procesach rozwoju społeczno-

-gospodarczego została już dość obszernie omówiona i zdiagnozowana w literaturze. Niemniej jednak nadal niezmiernie ważne pozostaje rozpoznanie wzajemnych powiązań, które występują między tymi dwoma miękkimi formami kapitału.

Problematyka ta stanowi wyzwanie dla badających. Jakościowy i złożony charakter obu kapitałów wymyka się bowiem ilościowym pomiarom, a trudności z formalizacją matematyczną tych zależności kwestionują wiarygodność prowadzonych rozważań i formułowanych wniosków, zwłaszcza na polu ekonomii tzw. głównego nurtu.

Relacje między kapitałem ludzkim oraz kapitałem społecznym zależą od tego, w jaki sposób badacz definiuje oba typy kapitału. W ekonomii kapitał ludzki w wąskim ujęciu wiązany jest z edukacją (m.in. zakłada się, że wielkość tego kapitału określają koszty poniesione na edukację, włącznie z kosztami alternatywnymi). Natomiast w szerszym kontekście o poziomie i jakości tego kapitału decydują nie tylko wiedza, ale także umiejętności, kondycja biologiczna (zdrowie, energia, siły witalne), a także czynniki o charakterze psychologicznym [Domański, 1993, s. 19], które określają możliwości i motywacje jednostki do nabywania i wykorzystywania wiedzy. W tym także ujęciu kapitał ludzki jest nie tylko osiągnięciem indywidualnym jednostki (które decyduje m.in. o pozycji konkurencyjnej na rynku pracy), ale także jest źródłem szeregu efektów zewnętrznych, z których korzysta całe społeczeństwo. Ta szersza optyka koresponduje z tematyką niniejszego artykułu.

Z kolei podstawowym odniesieniem teoretycznym dla większości badań poświęconych zagadnieniom kapitału społecznego są prace J.S. Colemana [1990], R. Putnama [1995] oraz F. Fukuyamy [1997]. Z ich dorobku wyłania się ogólna idea kapitału społecznego, którą konstytuują normy postępowania, wartości oraz sieciowe formy społecznego współdziałania.

Wyjaśnienie wzajemnych relacji między kapitałem ludzkim i społecznym wymaga odpowiedzi na dwa zasadnicze pytania: w jaki sposób kapitał ludzki wpływa na formowanie kapitału społecznego oraz w jaki sposób kapitał społeczny włącza się w rozwój kapitału ludzkiego.

W oparciu o dotychczasowy dorobek badawczy można przyjąć, że zależności między kapitałem ludzkim a społecznym mają bardzo złożony charakter i przyjmują postać sprzężenia zwrotnego, a podstawowym kanałem pośredniczącym we wzajemnych oddziaływaniach jest edukacja.

Jeśli chodzi o badania oddziaływania kapitału społecznego na formowanie kapitału ludzkiego to wskazuje się, że:

- po pierwsze, kapitał społeczny określa ogólne warunki funkcjonowania edukacji. Między innymi J. Coleman [1988, s. 95–120] zwrócił uwagę, że silne więzi rodzic(e)-dziecko oraz silne powiązania między rodziną, szkołą i społeczeństwem tworzą sprzyjające warunki do osiągnięcia lepszych wyników edukacyjnych;
- po drugie, kapitał społeczny jest zmienną wyjaśniającą nierówności w dostępie do edukacji młodzieży z różnych środowisk [por. Mickiewicz, 2011, s. 103].

Aczkolwiek edukacja nie jest jedynym kanałem oddziaływania kapitału społecznego na kapitał ludzki. Człowiek z natury jest istotą społeczną, na wszystkich etapach życia więzi społeczne mają istotne znaczenie dla funkcjonowania jednostki, choć w czasie zmienia się ich układ. W dzieciństwie większe znaczenie odgrywają tzw. silne więzi rodzinne, natomiast w fazie życia dorosłego rośnie znaczenie tzw. słabych więzi pozarodzinnych: zawodowych, politycznych itp. [Perri 6, 1997]. Zaufanie, jako składnik kapitału społecznego, zwiększa skłonność (dorosłych) do włączania się w sieci współpracy oraz sprzyja efektywnemu przepływowi i wymianie wiedzy w takich strukturach. Obniża także koszty transakcyjne funkcjonowania takich szeroko rozumianych sieci współpracy i sprzyja wyłanianiu się aktywnych, innowacyjnych dostosowań do zmieniającej się rzeczywistości [Lee, Wong, Chong, 2005, s. 59–67; Woźniak, Jabłoński, 2007, s. 42–43].

Z kolei w analizach wpływu kapitału ludzkiego na kapitał społeczny (wykonanych m.in. w Wielkiej Brytanii, USA czy w Polsce) podnosi się, że tradycyjnie mierzone przejawy kapitału społecznego (jak wskaźnik zaufania, uczestnictwo w sieciach współpracy, zaangażowanie obywatelskie) wydają się być pozytywnie związane z wyższym poziomem wykształcenia. Podstawowe wskaźniki, które można uznać za przejawy kapitału społecznego (zob. tab. 1), osiągają bowiem największe wartości wśród osób z wykształceniem wyższym, a najniższe w grupie osób z wykształceniem co najwyżej podstawowym. W konsekwencji wyprowadza się wniosek, że upowszechnianie się edukacji, także ustawicznej wśród dorosłych [Schuller, Brassat-Grundy, Green, Hammond, Preston, 2002], tworzy sprzyjające warunki do powiększania kapitału społecznego.

Tabela 1. Wybrane wskaźniki kapitału społecznego w Polsce w zależności od wykształcenia respondentów w 2013 roku

Wskaźnik	Podstawowe i niższe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Wyższe i policealne
Wskaźnik wrażliwości na dobro społeczne	2,52	2,59	2,75	2,91
Odsetek zrzeszonych w organizacjach	31,1	38,7	45,3	53,5
Włączanie się w działania na rzecz lokalnej społeczności (odsetek respondentów)	6,1	12,5	16,2	23,5
Wykonywanie nieodpłatnie jakiejś pracy lub świadczenie jakichś usług dla osób spoza rodziny bądź na rzecz organizacji społecznej (odsetek respondentów)	7,6	17,2	20,15	30,3
Pogląd o bezwarunkowej wyższości demokracji nad innymi formami rządów (odsetek respondentów)	11,6	16,7	27,1	43,6
Wskaźnik zaufania – 2009 r.	9,45	11,05	13,64	19,49
2007 r.	9,6	8,87	11,02	18,78
2005 r.	9,31	8,13	10,83	15,84
2003 r.	8,30	8,10	12,14	17,91

Źródło: [Diagnoza społeczna 2013, 2013, s. 269, 277, 279, 280; Diagnoza społeczna 2009 – załącznik 2, 2009, s. 117; Diagnoza społeczna 2007 – załącznik 2, 2007, s. 130; Diagnoza społeczna 2005 – załącznik 2, 2005, s. 154; Diagnoza społeczna 2003, 2003, s. 204].

Opisane zależności występują w skali mikroekonomicznej, natomiast nie przenoszą się automatycznie na poziom makroekonomiczny². W wyjaśnieniach tego swoistego paradoksu „mikro-makro” zwraca się uwagę na odmienne mechanizmy akumulacji tych kapitałów. Kapitał ludzki może być powiększany poprzez indywidualną aktywność jednostki i jego zmiany cechuje większa dynamika niż zmiany kapitału społecznego. Ten drugi powiększany jest m.in. przez interakcje społeczne, a jego rozwój jest obserwowany w perspektywie pokoleniowej. Ponadto wskazuje się także, że choć edukacja pośredniczy w przekazywaniu norm i wartości między pokoleniami, to podporządkowana wymogom rynkowym może ukierunkowywać przekazywane treści na formowanie indywidualistycznych postaw wśród dzieci kosztem rozwijania umiejętności współpracy i wzajemnego zaufania [Tracz, 2013, s. 142]. Podkreśla się także, że wzajemne oddziaływania między kapitałem ludzkim a społecznym są także determinowane przez nierówności ekonomiczno-społeczne, zwłaszcza w dostępie do edukacji. Badania wskazują, że względna równość lub nierówność w dostępie do edukacji może mieć znaczący wpływ na rozwój kapitału społecznego [Gamarnikow, 2011, s. 1290]. Na marginesie, zastanawiające jest, w jakim zakresie nierówności ekonomiczno-społeczne oraz lansowana kultura indywidualistyczna, mogą tłumaczyć paradoks widoczny w niektórych krajach rozwiniętych (np. w Wielkiej Brytanii, Niemczech), gdzie wysokiemu upowszechnieniu edukacji i wysokim ocenom kapitału ludzkiego (Niemcy 6., a Wielka Brytania 8. miejsce w gronie 122 krajów w 2013 r. według oceny kapitału ludzkiego dokonanej przez Światowe Forum Ekonomiczne [WEF, 2013, s. 3–9]) towarzyszy względnie przeciętny poziom zaufania społecznego (około 30% według *European Social Survey*)³.

Niezależnie od odpowiedzi na postawione pytanie, współwystępowanie wysokiego kapitału ludzkiego oraz przeciętnego kapitału społecznego (lub odwrotnie⁴) nakazują bardzo ostrożne podejście do badań współzależności między nimi.

ŚCIEŻKI ROZWOJU KAPITAŁU LUDZKIEGO I SPOŁECZNEGO W POLSCE

Odnosząc powyższe rozważania teoretyczne do ścieżek rozwoju kapitału ludzkiego oraz społecznego w Polsce w latach 1998–2013 (zob. rys. 1) można sformułować następujące spostrzeżenia:

² Choć poziom kapitału ludzkiego w Polsce od lat 90. XX w. podnosi się, to nie towarzyszyła temu znacząca poprawa wskaźników kapitału społecznego – por. szerzej w dalszej części opracowania.

³ Według danych OECD, wartość współczynnika Giniego, po uwzględnieniu opodatkowania i transferów socjalnych, pod koniec XXI w. wśród wybranych państw europejskich, wynosiła: 1. Portugalia – 0,353; 2. Wielka Brytania – 0,342; 3. Włochy – 0,337; 7. Polska – 0,305, 10. Niemcy – 0,295; 15. Węgry – 0,272; 21. Czechy – 0,256; 23. Dania – 0,248 24. Słowenia – 0,236 [Zwiech, 2013, s. 96].

⁴ Czego przykładem jest też przestrzenne rozmieszczenie kapitału ludzkiego oraz społecznego w polskich województwach. Przykładowo, podkarpackie, o relatywnie niskich ocenach kapitału ludzkiego, plasuje się wysoko w regionalnych rankingach kapitału społecznego [zob. *Diagnoza społeczna 2013*, 2013, s. 293–296].

– w ostatnim dziesięcioleciu systematycznie wzrastał poziom kapitału ludzkiego w Polsce. Zmiany te miały dość ustabilizowany kierunek (o czym świadczy wysoka wartość współczynnika determinacji oszacowanej funkcji trendu). Do 2010 roku ten zwykły trend był silnie „napędzany” przez wzrost wskaźników skolaryzacji netto (wśród osób w wieku 19–24 lata) na poziomie wyższym i związane z tym wzrost udziału osób z wykształceniem wyższym w ogóle społeczeństwa. Od 2011 roku można jednak zauważyć zmniejszające się uczestnictwo młodych osób (19–24 lata) w kształceniu na poziomie wyższym (co przełożyło się też na spowolnienie tempa wzrostu syntetycznego wskaźnika kapitału ludzkiego)⁵. Wzrost kapitału ludzkiego w Polsce wiązał się także z poprawą kompetencji cywilizacyjnych dotyczących przedsiębiorczości, znajomości języków obcych oraz obsługi komputera (zwłaszcza wśród młodego pokolenia);

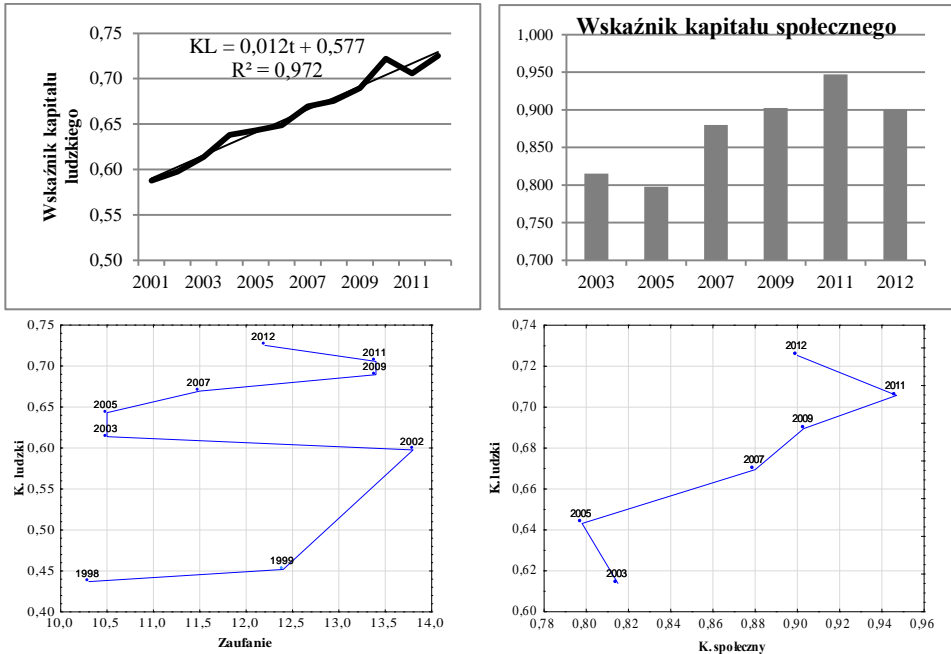
– w latach 2003–2013 w Polsce poprawiły się także wartości zmiennych, które można uznać za przejawy kapitału społecznego jak np.: wskaźnik uogólnionego zaufania społecznego, zaangażowanie w działania na rzecz lokalnej społeczności czy członkostwo w stowarzyszeniach i organizacjach pozarządowych. Aczkolwiek zmiany zaobserwowane w ostatnim dziesięcioleciu były bardzo niewielkie (o 2–4 pkt proc.) i co więcej nie miały ukierunkowanego przebiegu. Powolny, od 2005 roku systematyczny wzrost, uległ wyhamowaniu po 2011 roku.

Zmiany zachodzące w kapitale społecznym w Polsce symptomatycznie ilustruje kształtowanie się fundamentalnego składnika tego kapitału, czyli interpersonalnego zaufania. W zależnościach między tym wskaźnikiem cząstkowym (ksp1) a kapitałem ludzkim (rys. 1) uwidacznia się paradoks polskiej gospodarki i polskiego społeczeństwa: podczas gdy systematycznie rośnie kapitał ludzki, poziom międzyludzkiego zaufania cechuje względna stagnacja (według *Diagnozy społecznej* w przedziale od 10,3% do 13,8%, a według statystyk *European Social Survey* w przedziale 12% [2002 r.] – 21,9% [2010 r.]). Do tego poziom wzajemnego zaufania w Polsce jest ponad trzykrotnie niższy niż w krajach skandynawskich (według ESS 2012: Dania – 69%, Norwegia – 64%, Finlandia – 61%) i około dwukrotnie niższy niż średnia dla krajów UE (według ESS 2010: 26,3%)⁶.

⁵ Według danych GUS (Bank Danych Lokalnych) na 10 tys. ludności w wieku 19–24 lata kształcenie w szkołach wyższych podejmowało: w 2010 r. – 5374 osób, w 2011 r. – 5298 osób, w 2012 r. – 5269 osób. Obniżanie się wskaźnika skolaryzacji netto nie wynika bezpośrednio z trendów demograficznych, a raczej świadczy o dywersyfikacji ścieżek aktywności edukacyjnej i zawodowej młodych Polaków. Być może jest także przejawem swoistej „inflacji wykształcenia” na skutek umasowienia kształcenia wyższego i coraz głośniejszej krytyki wskazującej na asymetrię między formalnym wykształceniem a posiadanymi kompetencjami [zob. *Bilans kapitału ludzkiego*..., 2011].

⁶ ESS6-2012, ed.1.2 oraz ESS5-2010, Ed. 3.1, <http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview/> (dostęp: 30.06.2014 r.).

Rys. 1. Ścieżki rozwoju kapitału ludzkiego oraz kapitału społecznego w Polsce

Wskaźniki kapitału społecznego w Polsce ⁷							Wskaźniki kapitału ludzkiego w Polsce ⁸						
	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2003	2005	2007	2009	2011	2012	
ksp1	10,9	10,5	11,6	13,3	13,4	12,2	kl1	24,1	24,1	24,8	25,6	26,9	27,9
ksp2	16,8	21,6	24,1	24,2	26,8	25,5	kl2	10,9	13,1	14,5	16,6	18,6	19,7
ksp3	12,9	13,5	14,2	15,6	15,6	15,2	kl3	468,1	493,8	510,4	536,6	530,1	526,9
ksp4	12,3	12,3	15,2	13,2	14,8	13,7	kl4	4,4	4,8	5,1	4,7	4,4	4,5
ksp5	12,7	17,7	17,5	17,1	16,8	16,7	kl5	108,3	106,5	106,7	108,0	110,2	112,7

KL – kapitał ludzki; Ksp – kapitał społeczny – mierniki syntetyczne – średnia arytmetyczna znormalizowanych cech. Ich wartość jest unormowana w przedziale [0; 1], gdzie 1 to wartości maksymalne. Relatywnie wysokie wartości syntetycznych mierników – zwłaszcza kapitału społecznego (bliskie wartości maksymalnej 1,0) – wynikają jedynie z przyjętego obiektu odniesienia – są to wartości maksymalne obserwowane w Polsce w analizowanym okresie. Są one niekiedy wielokrotnie niższe od poziomu występującego w krajach rozwiniętych.

Źródło: opracowanie na podstawie: [Wośiek, 2012; *Diagnoza społeczna 2013*, 2013, s. 286].

⁷ Wykorzystano wskaźniki cząstkowe: ksp1 – Wskaźnik uogólnionego zaufania społecznego; ksp2 – Stosunek do demokracji (odsetek respondentów twierdzących, że demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów); ksp3 – Odsetek respondentów zaangażowanych w działania na rzecz lokalnej społeczności; ksp4 – Odsetek respondentów deklarujących członkostwo w stowarzyszeniach; ksp5 – Liczba rozwodów na 10 tys. mieszkańców (destymulanta).

⁸ Wykorzystano wskaźniki cząstkowe: A – Demografia: kl1 – Wskaźnik obciążenia demograficznego ludnością w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym (destymulanta); B – Wiedza: kl2 – Odsetek ludności z wykształceniem wyższym w wieku 15 lat i więcej wg badań BAEL; kl3 – Liczba studentów na 10 tys. ludności w wieku 19–24 lata; C – kompetencje cywilizacyjne: kl4 – Odsetek ludności w wieku 25–64 lata biorący udział w kształceniu ustawicznym (wg badań BAEL), kl5 – Przedsiębiorczość – osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności w wieku produkcyjnym.

Ponadto międzynarodowe sondaże wskazują, że także wskaźniki zaangażowania obywatelskiego Polaków są bardzo niskie. Bardzo rzadko (od 2,5% do 10% respondentów) Polacy podejmowali jedno z pięciu działań na rzecz poprawy sytuacji w kraju lub zapobiegania pogorszeniu się jej, jak: kontaktowanie się z politykami, działalność w organizacji politycznej, stowarzyszeniu lub innej organizacji, podpisywanie petycji, udział w legalnej demonstracji. Dla porównania, w Islandii odsetek ankietowanych osób, którzy zadeklarowali podjęcie danej aktywności wynosił od 10% do 56%, w Norwegii (druga w kolejności po Islandii) od 7,9% do 35,4%, a w Szwecji od 7,3% do 43,6%. Przy tym istniejące w Polsce normy i przekonania skłaniają raczej do rywalizacji niż do współdziałania. Ze stwierdzeniem, że „Ludzie najczęściej starają się być pomocni” zdecydowanie zgadzało się od 9,4% w 2002 roku do 14,3% w 2012 r. Polaków (dla porównania w Finlandii, Wielkiej Brytanii, Szwecji czy Szwajcarii było to około 40%)⁹.

W świetle przedstawionych danych wydaje się, że znaczącym zagrożeniem dla wystąpienia w Polsce wzajemnie wzmacniających się sprzężeń między kapitałem ludzkim a społecznym jest słaba kondycja kapitału społecznego. Ukształtowany profil tego kapitału stanowi istotne utrudnienie dla tworzenia się sieci współpracy oraz przepływu zasobów, wiedzy i informacji w takich strukturach. Tym samym blokowane są pewne kanały, które mogłyby wspomagać rozwój kapitału ludzkiego poza systemem edukacji. Blokady te mają długookresowy charakter, gdyż zmiany w kapitale społecznym dokonują się bardzo powoli, w wymiarze pokoleniowym.

Zagrożenie płynie także ze strony dotychczasowych mechanizmów rozwoju kapitału ludzkiego w Polsce. Dominacja zmian ilościowych nad przemianami jakościowymi już znalazła odzwierciedlenie w spowolnieniu tempa rozwoju kapitału ludzkiego. Ten dysonans ilościowo-jakościowy osłabia także oddziaływanie kapitału ludzkiego na poprawę kondycji kapitału społecznego.

Małe zasoby kapitału społecznego są w pewnym sensie spuścizną historyczną, bowiem w podobnym położeniu znajdują się także inne europejskie kraje postsocjalistyczne (Słowacja, Czechy, Węgry)¹⁰. Rodzi się pytanie, czy w nowych, rynkowych warunkach działania, zmiana pokoleniowa doprowadzi do wzrostu poziomu zaufania wśród polskiego społeczeństwa i wdrożenia nowych standardów współdziałania.

Poszukiwanie odpowiedzi na postawione pytanie, obnaża kolejne zagrożenia dla harmonizowania rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego w Polsce, związane z kondycją oświaty i edukacji. Tu należy zwrócić uwagę na kwestie

⁹ ESS6-2012, ed.1.2 oraz ESS5-2010, Ed. 3.1, <http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview/> (dostęp: 30.06.2014 r.).

¹⁰ ESS6-2012, ed.1.2 oraz ESS5-2010, Ed. 3.1, <http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview/> (dostęp: 30.06.2014 r.).

podnoszone w środowisku pedagogów (choć nie tylko), którzy zwracają uwagę, że edukacja nazbyt podporządkowana wymogom rynkowym bardziej sprzyja wyposażaniu jednostki w umiejętności, zachowania i wzorce potrzebne do pracy w korporacjach (jak np. rywalizacja, kierowanie się własnym interesem w duchu racjonalności ekonomicznej) niż kształtowaniu umiejętności współpracy i budowania zaufania do innych osób [Tracz, 2013, s. 142]. Wyniki badań wykonanych w 2013 r. wśród maturzystów z województwa kujawsko-pomorskiego (tab. 2) pokazują, że także w młodym pokoleniu Polaków dominuje nieufność wobec innych ludzi. Potwierdzają to także wyniki badań CBOS przeprowadzonych w Polsce w 2012 r., według których wskaźnik uogólnionego zaufania mierzony w skali -3 do +3 był najniższy w grupie 18–24 lata i wynosił -0,93 [CBOS, 2012, s. 5]¹¹. Jednocześnie dane te sygnalizują pewne słabości edukacji jako kanału oddziaływania na formowanie kapitału społecznego.

Tabela 2. Postrzeganie innych ludzi oraz własnej osoby przez maturzystów z województwa kujawsko-pomorskiego (przykładowe opinie maturzystów)*

„Jestem człowiekiem”	Postrzeganie innych ludzi
<ul style="list-style-type: none"> – Spośród 20 słów mających ich scharakteryzować wybierali najczęściej przymiotnik „uczciwy”. – W dalszej kolejności: „uprzejmy”, „ambitny”, „czuły” i „inteligentny”. – Najrzadziej określali siebie jako „pobłażliwy”. 	Ludzie: <ul style="list-style-type: none"> – „są fałszywi”, – „zaprogramowani do samodestrukcji”, – „naiwni”, – „myślą tylko o sobie” – „odizolowani od siebie”, – „niestabilni emocjonalnie”, – „zapatrzeni w siebie” – „egoistyczni”.

* Badania maturzystów w woj. kujawsko-pomorskim przeprowadzone zostały w 2013 r. pod kierunkiem prof. dra hab. Romana Lepperta na Wydziale Pedagogiki i Psychologii UKW w Bydgoszczy.

Źródło: opracowanie na podstawie [Lewińska, 2013].

Konfrontacja ścieżek rozwoju kapitału ludzkiego oraz kapitału społecznego w Polsce w latach 1998–2012 uwidacznia generalnie wzrostową tendencję obu kapitałów. Aczkolwiek, ze względu na złożone, kulturowe uwarunkowania tego procesu nie można oczekiwać w przyszłości jego liniowej kontynuacji. Wydaje się, że zgodność w kierunku zmian w większym stopniu wynika z pozytywnego oddziaływania kapitału ludzkiego na kapitał społeczny niż odwrotnie. Zasoby kapitału społecznego w Polsce nie osiągnęły bowiem jeszcze dostatecznej „masy krytycznej”, by ujawniło się ich pozytywne prorozwojowe oddziaływanie na kapitał ludzki.

¹¹ Wyniki w pozostałych kategoriach wiekowych: 25–34 lata: -0,59; 35–44 lata: -0,43; 45–54 lata: -0,78; 55–64 lata: -0,64; 65 lat i więcej -0,52 [CBOS, 2012, s. 5].

PODSUMOWANIE

Obserwowana w latach 2002–2013 zgodność w kierunku zmian kapitału ludzkiego i społecznego w Polsce nie przesądza o ich synergicznym rozwoju.

Wzrostowi ogólnego poziomu wykształcenia polskiego społeczeństwa, nie towarzyszyła znacząca poprawa profilu kapitału społecznego w Polsce. Wątką kondycja tego kapitału, widoczna także wśród młodego pokolenia Polaków, sygnalizuje pewną słabość edukacji w kształtowaniu umiejętności współpracy i budowaniu zaufania do innych osób. I odwrotnie, kapitał społeczny, który cechują postawy nieufności wobec innych, nie sprzyja kreatywnemu i efektywnemu przepływowi, rozwojowi oraz wykorzystaniu ludzkiej wiedzy, kompetencji i umiejętności w sieciach współpracy. Są to przejawy niedostatecznej synergii między tymi dwoma miękkimi formami kapitału, a zarazem przesłanki do pozytywnej weryfikacji postawionej hipotezy badawczej.

Niedostateczna harmonizacja rozwoju kapitału ludzkiego w Polsce z kapitałem społecznym nakłada się na inne, zdiagnozowane już blokady rozwoju kapitału ludzkiego w Polsce, jak niespójności między popytowymi i podażowymi czynnikami rozwoju tego kapitału oraz dysonans między ilościową oraz jakościową zmianą wskaźników kapitału ludzkiego. Aczkolwiek spojrzenie przez pryzmat kapitału społecznego rzuca nieco inne światło na te mechanizmy. Na pierwszy plan wysuwa się problem twórczego, kreatywnego wykorzystania kapitału ludzkiego – kapitał społeczny nawiązuje bowiem do jakościowych aspektów formowania zasobów ludzkich. Zwraca uwagę na konieczność podmiotowego podejścia do stymulowania innowacji – kształtowania właściwych postaw, kompetencji do wspólnego działania.

W stosunku do edukacji, kapitał społeczny odgrywa drugoplanową rolę w oddziaływaniu na procesy akumulacji kapitału ludzkiego. O ile edukacja stanowi najważniejszy instrument formowania kapitału ludzkiego, zwłaszcza w jego początkowej fazie, to później rośnie rola kapitału społecznego, który podtrzymuje akumulację kapitału ludzkiego na kolejnych etapach życia zawodowego (stymulując równocześnie wewnętrzną innowacyjność gospodarki). W ujęciu zaś makroekonomicznym, efekty synergiczne płynące z harmonizacji ścieżek rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego mogą stanowić dodatkowy, jakościowy czynnik budowania międzynarodowej przewagi konkurencyjnej gospodarki. Rola tego komplementarnego, drugoplanowego, ogniwa wzrasta wraz z wyczerpywaniem się ilościowych – kosztowo-cenowych – źródeł konkurencyjności, czyli wraz z przechodzeniem do wyższego etapu rozwoju napędzanego innowacjami (do czego Polska aspiruje).

LITERATURA

- Bał-Woźniak T., 2004, *O podmiotowych uwarunkowaniach innowacyjności, czyli pierwotnych przyczynach braku aktywności innowacyjnej*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 1030, Wrocław.

- Bank Danych Lokalnych*, GUS, www.stat.gov.pl.
- Bilans Kapitału Ludzkiego w Polsce*, 2011, Raport podsumowujący pierwszą edycję badań realizowaną w 2010 roku, opr. zbiorowe, PARP, Warszawa.
- Bolonek R., 2009, *Doświadczenia światowe w zakresie ograniczania nierówności gospodarczych poprzez inwestycje w kapitał ludzki [w:] Kapitał ludzki jako czynnik przewagi konkurencyjnej*, red. D. Kopycińska, Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Bontis N., 2004, *National Intellectual Capital Index. A United Nations initiative for the Arab region*, "Journal of Intellectual Capital", Vol. 5, No. 1.
- CBOS, 2012, *Zaufanie społeczne*, Komunikat z badań nr BS/33/2012, Warszawa, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_033_12.PDF (dostęp: 20.12.2014 r.).
- Coleman J.S., 1988, *Social capital in the creation of human capital*, "American Journal of Sociology" vol. 94, Supplement: *Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure*.
- Coleman J.S., 1990, *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press, Cambridge.
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2003, *Diagnoza Społeczna 2003. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, Warszawa 2003, <http://www.diagnoza.com> (dostęp: 02.11.2009 r.).
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2006, *Diagnoza Społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, Warszawa, www.diagnoza.com (dostęp: 2.11.2009 r.).
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2007, *Diagnoza Społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, www.diagnoza.com (dostęp: 2.11.2009 r.).
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2009, *Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, Raport z badań, Rada Monitoringu Społecznego, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, Warszawa, www.diagnoza.com (dostęp: 2.11.2009 r.).
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2011, *Diagnoza Społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, Warszawa, www.diagnoza.com/ (dostęp: 12.11.2011 r.).
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2013, *Diagnoza Społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*, „Contemporary Economics”, September 2013, Vol. 7, Special issue, www.diagnoza.com (dostęp: 27.12.2011 r.).
- Domański S.R., 1993, *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, PWN, Warszawa.
- European Social Survey*, ESS6-2012, ed.1.2 oraz ESS5-2010, Ed. 3.1, <http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview/> (dostęp: 30.06.2014 r.).
- Eurostat, *Statistics A-Z*, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/a_to_z/def (dostęp: 30.06.2014 r.).
- Eurostat, *Research and development*, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/science_technology_innovation/introduction (dostęp: 4.07.2014 r.)
- Firszt D., 2012, *Uwarunkowania dyfuzji innowacji w polskiej gospodarce*, CeDeWu, Warszawa.
- Fukuyama F., 1997, *Zaufanie: kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, PWN, Warszawa-Wrocław.

- Gamarnikow E., 2011, *Social Capital and Human Capital* [w:] *Encyclopedia of Community*, SAGE Publications.
- Golinowski K., *Gospodarka polska oparta na wiedzy*, <http://www.pte.pl/pliki/2/11/Gospodarka%20polska%20oparta%20na%20wiedzy.pdf> (dostęp: 1.07.2014 r.).
- Gomulka S., 1971, *Inventive activity, diffusion and the stages of economic growth*, Aarhus University Press, Aarhus.
- Lee S.H., Wong P.K., Chong Ch.L., 2005, *Human and Social Capital Explanations for R&D Outcomes*, "IEEE Transactions on Engineering Management" Vol. 52, No. 1.
- Lewińska A., 2013, *Jacy są maturzyści Anno Domini 2013? Wyniki ankiety*, http://m.bydgoszcz.gazeta.pl/bydgoszcz/1,106506,13873621,Jacy_sa_maturzysci_Anno_Domini_2013__Wyniki_ankiety.html (dostęp: 1.07.2014 r.).
- Mickiewicz P. (red.), 2011, *Kapitał społeczny i edukacja. Badanie porównawcze pomiędzy Polską i Islandią. Raport podsumowujący*, Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu, Wrocław.
- Nelson R.R., Phelps E.S., 1966, *Investment in humans, technological diffusion and economic growth*, "American Economic Review", No. 56.
- Perri G., 1997, *Escaping poverty: From safety nets to networks of opportunity*, Demos, London.
- Putnam R.D., 1995, *Demokracja w działaniu społecznym*, Instytut Wydawniczy „Znak”, Kraków.
- Redding S., 1996, *The Low-Skill, Low-Quality Trap: Strategic Complementarities between Human Capital and R&D*, "Economic Journal", No. 106.
- Schuller T., Brassat-Grundy A., Green A., Hammond C., Preston J., 2002, *Learning, continuity and change in adult life*, Institute of Education, Centre for Research on the Wider Benefits of Learning, London.
- Szul E., 2013, *Prosumpcja jako aktywność współczesnych konsumentów – uwarunkowania i przejawy*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, z. 31: *Kryzys finansów publicznych – przyczyny, implikacje, perspektywy spójności społeczno-ekonomicznej*.
- Tracz M., 2013, *Rola edukacji w budowaniu kapitału społecznego w Polsce*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, nr 23.
- WEF, 2013, *The Human Capital Report*, World Economic Forum, Genewa.
- Węziak-Białowska D., 2010, *Model kapitału intelektualnego regionu. Koncepcja pomiaru i jej zastosowanie*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa.
- World Bank, *Scientific and technical journal articles*, <http://data.worldbank.org/indicator/IP.JRN.ARTC.SC> (dostęp: 4.07.2014 r.).
- Wosiek M., 2012, *Kapitał intelektualny w rozwoju regionów Polski Wschodniej*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Woźniak M.G., Jabłoński Ł., 2007, *Kapitał społeczny w procesie wzrostu i konwergencji ekonomicznej*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 741, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
- Yeh-Yun Lin C., Edvinsson L., 2011, *National intellectual capital: comparison of 40 countries*, Wyd. Springer Science + Business Media, New York.

- Zajączkowska-Jakimiak S., 2006, *Wiedza techniczna i kapitał ludzki w teorii wzrostu gospodarczego*, „Gospodarka Narodowa”, nr 11–12.
- Zwiech P., 2013, *Nierówności dochodowe w państwach europejskich – analiza przy wykorzystaniu współczynnika Giniego*, „Studia Ekonomiczne”, z. 145, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach.

Streszczenie

Celem artykułu jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, na ile akumulacja kapitału ludzkiego w Polsce po 1990 roku znajdowała wsparcie w innych komponentach kapitału intelektualnego, spośród których jako przedmiot analizy wybrano dwa istotne ogniwa tego kapitału: kapitał społeczny (analizowany w I części opracowania) oraz kapitał strukturalny rozwoju (II część opracowania). Sformułowano hipotezę badawczą, że polską gospodarkę cechuje niedostateczna synergia rozwoju kapitału ludzkiego z innymi wymiarami kapitału intelektualnego. Niespójności te tworzą dodatkowe bariery dla rozwoju kapitału ludzkiego i czerpania korzyści z ponoszonych na ten cel nakładów. Ze względu na dostępność danych statystycznych analizy dotyczą zróżnicowanych okresów badawczych, jednak zasadniczo koncentrują się wokół przedziału czasowego 1998–2012.

Zmiany kapitału ludzkiego w Polsce w latach 1998–2012 cechowała niedostateczna synergia z rozwojem kapitału społecznego. Mimo że w analizowanych latach uwidoczniła się wzrostowa tendencja obu kapitałów (choć zmiany w kapitale społecznym przebiegały wolniej i były mniej ukierunkowane), to jednak można wskazać pewne przejawy niespójności w rozwoju tych dwóch form miękkiego kapitału.

Znaczącym zagrożeniem dla wystąpienia w Polsce wzajemnie wzmacniających się sprzężeń między kapitałem ludzkim a społecznym jest słaba kondycja kapitału społecznego. Tym samym blokowane są pewne kanały, które mogłyby wspomagać rozwój kapitału ludzkiego poza systemem edukacji. Zagrożenie płynie także ze strony dotychczasowych mechanizmów rozwoju kapitału ludzkiego w Polsce, jak dominacja zmian ilościowych nad przemianami jakościowymi oraz mała skuteczność edukacji w oddziaływaniu na kapitał społeczny.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, kapitał społeczny, polska gospodarka

The Inconsistencies in the Development of Human Capital in Poland – a View through the Prism of the Concept of Intellectual Capital. Part 1: Human Capital and Social Capital

Summary

The aim of the article is to search for an answer to the question concerning the extent of support which the accumulation of human capital received in Poland after 1990 from other components of intellectual capital. From these components two essential links were selected for analysis: social and renewal capital. A research hypothesis, which has been formulated, assumed that the Polish economy was characterized by an insufficient synergy of the development of human capital with other dimensions of intellectual capital. These inconsistencies create additional barriers for the development of human capital and limit benefits from the resources invested in this

area. Due to the availability of statistical data, the analyses concern various research periods; however they are generally concentrated on the period of 1998 to 2012.

The confrontation of the paths for the development of human and social capital in Poland in 1998–2012 reveals a positive upward trend for these two types of capital. Such harmony towards the development may largely be attributed to the positive influence of human capital on social capital. However, as a result of the intricate cultural determinants of this process, its direct continuation cannot be expected in the future. Low social capital resources, on the other hand, make it difficult for such a relationship to occur the other way round.

Keywords: human capital, social capital, polish economy

JEL: E24, J24, O15